

**ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ, ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ***

Θεοφανώ Παπαζήση

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

1. Εισαγωγή
2. Η αξία του ανθρώπου ως μία από τις αξίες του σύγχρονου κράτους
3. Διάκριση δημόσιου - ιδιωτικού ως στοιχείου της κοινωνίας των πολιτών.
4. Η συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα αποφάσεων ως έκφραση της κοινωνίας των πολιτών
5. Καθεστωτικές αλλαγές και αντίκτυπος σε «χώρες υποδοχής».
6. Τα κοινωνικά φαινόμενα από την μετακίνηση των πληθυσμών.
7. Αύξηση της εγκληματικότητας, οργανωμένο έγκλημα, παγκοσμιοποίηση
8. Αντιδράσεις της κοινωνίας των πολιτών στις χώρες υποδοχής
9. Επίλογος

1. Εισαγωγή

Μετά τα τέλη του '80 δημιουργήθηκαν στην παγκόσμια σκηνή τεράστιες κοινωνικές αλλαγές που είχαν τη βάση τους σε αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος ή της κρατικής κυριαρχίας πολλών κρατών¹, αλλά και σε αλλαγή ιδεολογικής κοσμοθεωρίας και οικονομικές αλλαγές ανάλογες με αυτές που ήδη είχαν δημιουργηθεί στις αρχές και τα μέσα του 20ού αιώνα. Ο πολιτικός και οικονομικός δυαδισμός, που χαρακτήρισε τον 20ό αιώνα, καταργήθηκε και τη θέση του πήρε αρχικά η ασάφεια και στη συνέχεια η υπεροχή του ενός, χωρίς αντίλογο.

Μετά την επικράτηση της μπολσεβικικής επανάστασης το 1919 και τη δημιουργία του πρώτου σοσιαλιστικού σοβιετικού κράτους στη Ρωσία, οι παγκόσμιοι πολιτικοί, κοινωνικοί και οικονομικοί συσχετισμοί άρχισαν να αλλάζουν. Ο καπιταλισμός αποτελούσε το μόνο οικονομικό σύστημα μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα², το οποίο διαμόρφωσε συγκεκριμένη πολιτική και κοινωνική ιδεολογία. Με

* Απόδοση στα ελληνικά εισήγησης στο Διαβαλκανικό Συνέδριο με τίτλο «Women in the 21st Century: The Role of the Women in the Development of Democracy in South East Europe», που έλαβε χώρα στις 13-14 Απριλίου 2002 στην Οχρίδα.

1. Στην πρώτη περίπτωση εμπίπτουν όλες οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης, των οποίων το πολιτικό σύστημα άλλαξε στα τέλη του '80 ή αρχές του '90, ενώ στη δεύτερη εμπίπτει η περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης και της πρώην Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, οι οποίες διαλύθηκαν ως εθνικές κυριαρχίες. Τέτοια αλλαγή υπέστη και το Βιετ-Ναμ αλλά οι ευρωπαϊκές χώρες δεν έχουν επηρεαστεί από αυτό, λόγω της έλλειψης επικοινωνίας, με εξαίρεση ίσως τη Γαλλία.

2. Κατά την κλασική ιστοριογραφία γίνεται δεκτό ότι ο βιομηχανικός καπιταλισμός διαδέχτηκε

την σύσταση του Σοβιετικού Κράτους συντελέστηκε η πρώτη μεγάλη αντιπαράθεση στην μέχρι τότε κυρίαρχη πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά καπιταλιστική ιδεολογία. Μετά το τέλος του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου η αντιπαράθεση ήταν εντονότερη σε πολιτικό επίπεδο με τη δημιουργία των σοσιαλιστικών εθνικών κρατών της ανατολικής Ευρώπης και του λοιπού κόσμου, όπως η Κίνα, η Κούβα, το Βιετ-Ναμ και άλλα.

Ο 20ός αιώνας χαρακτηρίζεται από την αντιπαράθεση και τον ανταγωνισμό μεταξύ των δύο αυτών πολιτικών συστημάτων για την επικράτηση και την εδραίωση της κάθε ιδεολογίας μέσα και έξω από τα όρια των κρατών. Οι εκπρόσωποι των δύο συστημάτων επιδόθηκαν σε επίδειξη είτε της ανόδου του βιοτικού επιπέδου είτε των δικαιωμάτων των πολιτών ή και των δύο. Οι λεγόμενες ανατολικές χώρες διαφήμιζαν την νομοθετική αποδοχή των κοινωνικών δικαιωμάτων και επιδείκνυαν την ισότητα των πολιτών απέναντι στο κράτος και μεταξύ τους³ και υπόσχονταν την άνοδο του γενικού βιοτικού επιπέδου, το οποίο ήταν αρχικά ίσο με του προλεταρίου. Αντίθετα, τα καπιταλιστικά καθεστάτα επιδείκνυαν την οικονομική ευημερία της μέσης αστικής τάξης και την πληθώρα των καταναλωτικών αγαθών. Τα αγαθά μπορούσαν θεωρητικά να γίνουν κτήμα οποιουδήποτε κατάφερε να ενταχθεί στις επιταγές των νόμων της οικονομικής ζωής και της αγοράς χωρίς την υποστήριξη ή την παρέμβαση του κράτους.

Ο ανταγωνισμός στο φαίνεσθαι των σοσιαλιστικών δημοκρατιών δεν ήταν ιδιαίτερα δύσκολη υπόθεση⁴ για τα ευρωπαϊκά κράτη. Με την παράδοση της αστικής δημοκρατίας, του γαλλικού διαφωτισμού και την επιρροή κοινωνικών κινήματων⁵ δεν αντιμετώπισαν προβλήματα στην νομοθετική αποδοχή των ατομικών ελευθεριών (Σύμβαση της Ρώμης), αλλά και των κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών, όπως το δικαίωμα στην εργασία (Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης)⁶. Τα επιτεύγματα αυτά ήταν εύκολο να διαφημισθούν λόγω

τον εμπορικό από τα μέσα του 18ου αιώνα.

3. Η συμμετοχή των γυναικών στη δημόσια ζωή και τις κρατικές υπηρεσίες, αλλά και την ισότητα στην οικογένεια υπήρξαν από τα στοιχεία εκείνα της κοινωνικής και διοικητικής, κατ' αποτέλεσμα δε της πολιτικής δομής που τα καθεστάτα του υπαρκτού σοσιαλισμού πρόβαλλαν ιδιαίτερα, ως κοινωνικά επιτεύγματα, απέναντι στη πατριαρχική δομή των παραδοσιακών κοινωνιών της Δύσης.

4. Πρβλ. C. Tilly (ed.), *Coercion, capital and European states, AD 990-1992*, Oxford: Blackwell 1992. J. Hall (ed.), *States in history*, Oxford: Blackwell 1989.

5. Σημαντικότερα τέτοια κινήματα ήταν το φεμινιστικό από τις αρχές του 20ού αιώνα ή τα αντιανταρχικά κινήματα της δεκαετίας του '60, που ξεκίνησαν από τις ΗΠΑ αλλά στην Ευρώπη βρήκαν γρήγορα αποδοχή και γόνιμο έδαφος για ανάπτυξη ιδεών.

6. Ενδεικτικά για τις θεωρίες που αναπτύχθηκαν στη Ευρώπη σχετικά με τις δικαιοτικές τάξεις, κρατικές ή μη, και το συσχετισμό τους στην παραγωγή δικαίου, Ν. Αλιπράντης, «Πολλαπλότητα των δικαιοτικών τάξεων και θεωρία των πηγών του Δικαίου» σε Μελέτες για μια κριτική θεώρηση του δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1985.

της ελευθερίας του λόγου και του τύπου, που ζηλότυπα διαφύλαξαν όλες οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Η ελευθερία του λόγου και του τύπου, που ήταν και αξίωση των ενεργών πολιτών επέτρεπε τον έλεγχο της αλήθειας της ύπαρξής τους και ταυτόχρονα την προβολή τους.

Η σημαντικότερη ίσως διαφορά ανάμεσα στα δύο κοινωνικά συστήματα ήταν η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στις κοινωνίες της αστικής δημοκρατίας. Η συμμετοχή αυτή, που ήταν αποτέλεσμα της δύναμης της άμεσης ατομικής ψήφου, μπορεί να μην οδήγησε τις πολιτείες αυτές σε επιτυχείς επιλογές. Των επιλογών της όμως έφερε πάντοτε την ευθύνη η κοινωνία αυτή και πλήρωνε το τίμημα, όποιο και αν ήταν. Αντίθετα, στις κοινωνίες του υπαρκτού σοσιαλισμού η οικονομική αποτυχία επέτεινε την επιβολή ολοκληρωτικών δομών και παράλληλα δημιούργησε την ανάγκη προστατευτισμού προς τον πολίτη σε απάντηση της έλλειψης λόγου για την επιλογή της κεντρικής εξουσίας και της έλλειψης ευθύνης για τις επιλογές της.

2. Η αξία του ανθρώπου ως μία από τις αξίες του σύγχρονου κράτους

Στα δημοκρατικά πολιτεύματα των κρατών της αποκαλούμενης Δύσης έχει αναπτυχθεί η έννοια του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου⁷ παράλληλα προς την αναγνώριση των πολιτικών, κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων. Υποκείμενα των δικαιωμάτων είναι οι πολίτες ως πρόσωπα⁸ και όχι το κοινωνικό σύνολο. Τα πρόσωπα έχουν τη δυνατότητα χωρίς άλλη προϋπόθεση να απολαμβάνουν τα δικαιώματα αυτά είτε ασκώντας τα είτε απαιτώντας σεβασμό προς αυτά από το κράτος ή τους άλλους πολίτες. Οι πολίτες ασκούν τα πολιτικά ή κοινωνικά τους δικαιώματα προς το συμφέρον τους⁹, προς το συμφέρον της πολιτείας ως κοινωνικού συνόλου, αλλά και του μέλλοντός της¹⁰.

Κύρια υποχρέωση της έννομης τάξης είναι ο σεβασμός της αξίας των πολιτών. Ο σεβασμός αυτός προκύπτει από το σεβασμό των ανθρώπινων και κοινωνικών

7. Το άρθρο 2 του ελληνικού Συντάγματος προβλέπει την υποχρέωση του κράτους να σέβεται την αξία του ανθρώπου και εντάσσει τη διάταξη στο κεφάλαιο για το πολίτευμα. Πρβλ. αιτιολογία στην Ολ.ΑΠ 40/2000, ΕΛΔ, 40, (1999), 46. Ανάλογη διάταξη έχουν και άλλα ευρωπαϊκά συντάγματα (το άρθρο 6 του γερμανικού Συντάγματος προστατεύει την αξία του ανθρώπου).

8. Στο ιδιωτικό δίκαιο τα πρόσωπα είναι υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στις μεταξύ τους σχέσεις (άρθρο 34 ΑΚ), τα οποία αποκτούν με τη γέννηση και χάνουν με το θάνατό τους (άρθρο 35 ΑΚ).

9. Το σκοπό αυτό εξυπηρετεί το άρθρο 5 Σ για την προστασία της προσωπικότητας, το άρθρο 13 για την θρησκευτική ελευθερία, κ.λπ.

10. Η §5 του άρθρου 5 Σ για την προστασία της υγείας και της γενετικής καταγωγής των προσώπων, ουσιαστικά δηλαδή η προστασία από τα επιτεύγματα της βιοτεχνολογίας, έχει σκοπό την προστασία του μέλλοντος της ανθρωπότητας. Το άρθρο για την ελευθερία της επιστήμης και της έρευνας εξυπηρετεί τους σκοπούς της κοινωνίας ως συνόλου ενεργών πολιτών και όχι ως ανώνυμου κοινωνικού συνόλου.

δικαιωμάτων τους. Τα δικαιώματα του προσώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου καθώς και η αρχή του κοινωνικού κράτους τελούν υπό την εγγύηση του κράτους, ορίζει στην αρχή του το άρθρο 25 Σ.¹¹ Τα δικαιώματα αυτά συνιστούν μέρος του πολιτισμού, διότι ορίζουν τις σχέσεις πολιτών - πολιτείας ξεκινώντας από την αρχή της ισότητας¹² προς το κράτος και μεταξύ των ίδιων των προσώπων σε όλες τους τις σχέσεις (άρθρο 4 Σ.), τον αυτοκαθορισμό των προσώπων (άρθρο 5 Σ)¹³, τα όρια της άσκησης κρατικής εξουσίας (άρθρα 6, 7, 8 Σ)¹⁴, τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά (άρθρα 11, 12 Σ)¹⁵, την προστασία της οικογένειας (άρθρο 21 Σ), την παιδεία ως δικαίωμα των πολιτών και υποχρέωση του κράτους (άρθρα 14, 16 Σ), την ελευθερία του τύπου και της επιστημονικής έρευνας (άρθρα 16 § 2 επ. Σ).

Ο ανθρωποκεντρισμός του πολιτικού συστήματος είναι χαρακτηριστικό όχι μόνο της ελληνικής αλλά και όλων των εννόμων τάξεων του λεγόμενου Δυτικού Κόσμου. Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ο ανθρωποκεντρισμός αυτός κατοπτρίζεται νομοθετικά σε διεθνή κείμενα όπως η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ και όλα τα σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα διεθνή και ευρωπαϊκά νομοθετικά κείμενα.

3. Διάκριση δημόσιου - ιδιωτικού ως στοιχείου της κοινωνίας των πολιτών

Απόδοση του αριστοτελικού όρου *πολιτική κοινωνία*¹⁶ αποτελεί ο όρος *civil society*, που προέρχεται από το λατινικό *societas civilis*. Με τον όρο *πολιτική*, που προέρχεται από την λέξη *πόλις*, νοείται στον Αριστοτέλη το *δημόσιο*. Η *πόλις*

11. Α. Μανιτάκης, Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας, εκδ. Σάκκουλα 1994, 29, για την εγγυητική και νομιμοποιητική σημασία του κράτους δικαίου.

12. Α. Μάνεσης, «Η συνταγματική καθιέρωση της ισονομία ανδρών και γυναικών (τρεις βασικές προβληματικές)», ΔκΠ 4, 1983, 9, Θ. Αντωνίου, Η ισότητα εντός και δια του νόμου, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1998, 9 επ., για τη νομική φύση της αρχής ισότητας. Πρβλ. με το Σύνταγμα του 1952 Α. Μάνεσης, «Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η εφαρμογή της υπό των δικαστηρίων», ΕΕΝ, 25, (1958) 444 επ.

13. Το άρθρο 5 Σ καθορίζει το περιεχόμενο της έννοιας της προσωπικότητας, της οποίας η προάσπιση συνιστά ευθύνη του κράτους. Στην έννοια αυτή περιλαμβάνεται η συμμετοχή του πολίτη στην πολιτική, πολιτιστική, κοινωνική, οικονομική και λοιπή ζωή της χώρας.

14. Το άρθρο 6 Σ αφορά τη σύλληψη και φυλάκιση, το άρθρο 7 απαγορεύει την επιβολή ποινής χωρίς ύπαρξη νόμου και τα βασανιστήρια, ενώ το άρθρο 9 αφορά τη σύσταση των δικαστηρίων ως εγγύηση των ελευθεριών του προσώπου.

15. Στα άρθρα 11, 12 Σ καθορίζεται η ελευθερία του συνέρχεσθαι και η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, που θεωρούνται παραδοσιακά σημαντικές ελευθερίες για την λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, επειδή επιτρέπουν την έκφραση γνώμης στα πλαίσια αυτά και συνιστούν έκφραση της άμεσης δημοκρατίας. Ειδικά το άρθρο 12 Σ αποτελεί τη βάση για την ίδρυση των κάθε είδους μη κυβερνητικών οργανώσεων.

16. Αριστοτέλης, Πολιτικά.

αποτελείτο από πολίτες¹⁷, που ήταν τα ενεργά μέλη της κοινωνίας, ίσοι μεταξύ τους, είχαν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις και μετείχαν στα κέντρα λήψης αποφάσεων. Οι πολίτες συναντιόταν στην αγορά, χώρο ανταλλαγής απόψεων, στον οποίο λαμβάνονταν και οι αποφάσεις για τα δημόσια πράγματα. Παράλληλα, μετείχαν σε όλα τα δρώμενα και την γενικότερη παιδεία, που εκφράζονταν με το θέατρο και την παρακολούθηση των αγώνων¹⁸.

Σε αντίθεση με το δημόσιο, το ιδιωτικό ταυτιζόταν με τον οίκο, ο οποίος αποτελούσε τον χώρο της ιδιωτικής έκφρασης του κάθε πολίτη. Στον οίκο μετείχαν πρόσωπα που δεν ήταν ίσα¹⁹. Η δομή της οικογένειας δεν ήταν δημοκρατική, σε αντίθεση με την δομή της πολιτικής κοινωνίας²⁰. Οι αποφάσεις που λαμβάνονταν στον οίκο δεν ήταν αποτέλεσμα συζητήσεων ενός συνόλου ίσων μεταξύ τους προσώπων, αλλά αποτελούσαν έκφραση της βούλησης αυτού που τις είχε λάβει και ήταν ο άνδρας²¹.

Παραδοσιακά σε όλα τα δίκαια και τις κοινωνικές δομές που επηρεάστηκαν από την πατριαρχική κοινωνία, το δημόσιο ήταν ο χώρος έκφρασης της εξουσίας και ανήκε στον άνδρα. Το ιδιωτικό ήταν ο χώρος έκφρασης της γυναίκας, που με την απουσία του άνδρα ασκούσε εξουσία. Οι αποφάσεις της παρόλα αυτά δεν αφορούσαν παρά μόνο την οικογένεια, την οποία ενδεχομένως επηρέαζαν²², όταν δεν αντιτίθεντο στην βούληση του.

Η διάκριση δημόσιο - ιδιωτικό μπορεί να εμφανίζεται σε περισσότερες εκδοχές. Το δημόσιο έχει πάντοτε σχεδόν σχέση με το χώρο άσκησης εξουσίας. Το ιδιωτικό,

17. Σε αντίθεση με τους πολίτες οι μέτοκοι ή τους περίοικοι, που ζουν στην πόλη, δεν είναι μέλη της ούτε απολαμβάνουν των ίδιων ούτε όλων των δικαιωμάτων.

18. Οι χορηγοί υπηρετούσαν αυτό τον σκοπό. Στα πλαίσια κάποιας μορφής κράτους πρόνοιας, που δεν έχει σχέση με τη σημερινή έννοια του όρου, η χορηγία ως προσφορά στους πολίτες είχε σκοπό να παράσχει σε όλους και ειδικά στους οικονομικά ασθενείς τη δυνατότητα παρακολούθησης των θεατρικών παραστάσεων ή αγώνων, που είχαν χαρακτήρα διαρκούν εκπαίδευσης και όχι μόνο ψυχαγωγίας.

19. Η δομή της οικογένειας ήταν πυραμιδοειδής με τον άνδρα στη κορυφή, ως αρχηγό της οικογένειας, ακολουθούμενο από την γυναίκα, που είχε την εξουσία της διεύθυνσης του οίκου. Στην πυραμίδα ακολουθούσαν τα παιδιά και οι δούλοι. Η γυναίκα ήταν πολίτης, το ίδιο και τα παιδιά, ενώ οι δούλοι δεν ήταν.

20. Αλλά και ο οίκος ήταν κλειστός προς τα έξω. Η δραστηριότητα των μελών του αναπτύσσονταν σε χώρο που αρχιτεκτονικά ήταν εσωστρεφής και λειτουργούσε γύρω από το αίθριο.

21. Την κοινωνική αυτή δομή της κοινωνίας των πολιτών σε σχέση με τον οίκο διακωμωδούσε ο Αριστοφάνης στις κωμωδίες του Λυσιστράτη και Εκκλησιάζουσες.

22. Αυτή η διάκριση των φύλων χαρακτήριζε όλα τα οικογενειακά δίκαιο ως την μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε μετά την δεκαετία του 1970 σε όλες σχεδόν της ευρωπαϊκές χώρες. Στο ελληνικό δίκαιο η αλλαγή συντελέστηκε με τον ν. 1329/1983 που τροποποίησε κατά κύριο λόγο των Αστικό Κώδικα και ιδιαίτερα το Οικογενειακό Δίκαιο. Στο προηγούμενο άρθρο 1389 του Αστικού Κώδικα, η γυναίκα είχε την διεύθυνση του οίκου, ή την «εξουσία κλειδών», όπως ήταν γνωστή από τη μετάφραση του γερμανικού όρου Schluesselgewald.

ακόμη και όταν δεν αναφέρεται σε «οίκο» με την έννοια του όρου, έχει σχέση με την σφαίρα της προσωπικότητας και της ιδιωτικής ζωής. Οι αποφάσεις που λαμβάνονται στην πρώτη περίπτωση αφορούν ή επηρεάζουν τη ζωή και άλλων μέσα από την άσκηση δημόσιας εξουσίας, ενώ στη δεύτερη και όταν αφορούν ή επηρεάζουν την ζωή τρίτων αυτό δεν έχει σχέση με την άσκηση δημόσιας εξουσίας. Ο δημόσιος χώρος θεωρείται ότι βρίσκεται έξω από το σπίτι και συνιστά τον χώρο των ανδρών, ακόμη και ως χώρος της εργασίας, σε αντίθεση με τον ιδιωτικό που ανήκε στις γυναίκες.

Η αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες και η συμμετοχή τους στο χώρο της εργασίας του δημόσιου τομέα θόλωσε προς στιγμή τα πράγματα. Η έκφραση γνώμης με την ψήφο ή η δυνατότητα εκλογής, που συνδέεται με την άσκηση δημόσιας εξουσίας, έδωσε την ψευδαίσθηση της εξόδου της γυναίκας στο δημόσιο χώρο.

Η ισότητα ως αίτημα που προβάλλεται για πρώτη φορά στο τρίπτυχο της γαλλικής επανάστασης. Ενώ διατυπώνεται γενικά θεωρείται ότι η διακήρυξη αφορά την ισότητα των πολιτών και ειδικότερα των ανδρών στο δημόσιο χώρο²³. Το φεμινιστικό κίνημα είχε στόχο τον προσδιορισμό της αρχής αυτής ως γενικής στο δημόσιο και στον ιδιωτικό χώρο ανεξάρτητα από το φύλο²⁴. Η ισότητα αυτή, που νομοθετικά άρχισε να πραγματοποιείται μαζικά σε διεθνές²⁵ επίπεδο και ευρωπαϊκό²⁶ μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, αρχικά εφαρμόστηκε στον δημόσιο χώρο (δικαίωμα στη ζωή, απαγόρευση βασανιστηρίων ή δουλείας, δικαίωμα εργασίας κ.λπ.) και στη συνέχεια στον ιδιωτικό (ισότητα των συζύγων στο γάμο²⁷). Χαρακτηριστικό είναι ότι οι πρώτες μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο συμβάσεις αναφέρονται σε απαγόρευση των διακρίσεων (άρθρο 14 ΕΣΔΑ), ενώ αργότερα γίνεται λόγος για ίσα δικαιώματα (άρθρο 3 διεθνούς συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, άρθρο 3, διεθνούς συμφώνου για τα

23. Την ερμηνεία αυτή έδιναν και στην σχετική διάταξη του Συντάγματος του 1952, πρβλ. με το Σύνταγμα του 1952 *Α. Μάνεση*, ό.π. Την ίδια αρχή επανέλαβε ο νόμος 3192/1955 για τα ίσα πολιτικά και λοιπά δικαιώματα των γυναικών.

24. Χρονολογικά πρώτο είχε τεθεί το θέμα της ψήφου, στη συνέχεια με την απεργία των υφαντριών της Νέας Υόρκης το θέμα της ίσης αμοιβής και τέλος της ισότητας στην οικογένεια.

25. Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, 19 Δεκεμβρίου 1966.

26. Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, όπως τροποποιήθηκε με το Πρωτόκολλο αρ. 11, Ρώμη 4.6.1950, Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και τα Πρωτόκολλα του, Τορίνο 18.10.1961. Παρόλα αυτά στις προηγούμενες συμβάσεις υπάρχει διάταξη για τα ίσα δικαιώματα ανδρών γυναικών.

27. Πρώτη πραγματοποίησε την νομοθετική ισότητα η Γερμανία κατ' επιταγή του Συντάγματος με την κατάργηση ή αντικατάσταση των αντισυνταγματικών διατάξεων από την 1.7.1957. Μαζικά οι ευρωπαϊκές χώρες τροποποίησαν τις νομοθεσίες κυρίως του οικογενειακού τους δικαίου μετά τη δεκαετία του '70.

οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα²⁸).

4. *Η συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα αποφάσεων ως έκφραση της κοινωνίας των πολιτών*

Ο πολιτισμός είναι συνάρτηση της ιστορικής διαδρομής ενός λαού, των παραδόσεων, των αξιών αλλά και των ισχυουσών αντιλήψεων στην σύγχρονη κοινωνία, οι οποίες εκφράζονται κυρίως μέσα από τους θεσμούς και την νομοθεσία της. Η δημοκρατία και η συμμετοχή των πολιτών στη διαμόρφωση της λειτουργίας του πολιτεύματος αποτελεί έναν από τους θεσμούς που εκφράζουν τον πολιτισμό μας σήμερα.

Η δημοκρατία σημαίνει την συμμετοχή των πολιτών (δήμος) στα κοινά, δηλαδή στη διαμόρφωση της λειτουργίας του πολιτεύματος²⁹, αλλά και τη συμμετοχή στη δημόσια ζωή³⁰ και στα κέντρα αποφάσεων. Παρά την καθολικότητα της ψήφου των πολιτών, ανεξάρτητα δηλαδή από την κοινωνική τους θέση, μόρφωση, φύλο, ηλικία³¹ κ.λπ., η συμμετοχή στα κέντρα αποφάσεων δεν είναι ακόμη πραγματικότητα για όλους τους πολίτες. Οι γυναίκες σε όλο τον σύγχρονο κόσμο χρειάστηκε να επινοήσουν ακόμη και την ποσόστωση, για να μπορέσουν να διασφαλίσουν την συμμετοχή του σ' αυτά.

Η πραγματική κατάσταση εξαρτάται από την ιδεολογική τοποθέτηση των ίδιων των πολιτών. Στις ελεγχόμενες κοινωνίες, όπως αυτές των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών, η επιλογή ανήκε περισσότερο σ' αυτούς που ήδη έλεγχαν τα κέντρα αποφάσεων. Αντίθετα, στις παραδοσιακές δημοκρατικές κοινωνίες η αποδοχή της συμμετοχής προσώπων από συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες στα κέντρα αποφάσεων μπορεί να εξαρτάται από εκλογή μαζική ή από επιλογή τους μετά από απόφαση ιεραρχικά ανωτέρων (π.χ. διοίκηση οργανισμού ή υπηρεσίας). Στην πρώτη περίπτωση ουσιαστική είναι η διαμόρφωση της ιδεολογικής θέσης της κοινωνίας, ως συνόλου προσώπων, μέσα από την εκπαίδευση, έτσι ώστε να μπορούν να επιλέγουν με αξιοκρατικά κριτήρια, χωρίς προσκόλληση στο φύλο.

28. Χαρακτηριστικό είναι ότι η Ελλάδα με τον νόμο 1532/1985 κύρωσε το δεύτερο Σύμφωνο, χωρίς να έχει κυρώσει το πρώτο.

29. Αυτή εκφράζεται με τις εκλογές, το δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι και την καθολικότητα της ψήφου, άρθρο 29 Σ. Στην Ελλάδα η καθολικότητα της ψήφου ολοκληρώθηκε το 1953 με το γενικό δικαίωμα των γυναικών να ψηφίζουν και στις βουλευτικές εκλογές, ενώ υπήρχε ως τότε για τις γυναίκες που είχαν συμπληρώσει το 35ο έτος μόνο για τις δημοτικές εκλογές.

30. Η συμμετοχή των γυναικών στη δημόσια ζωή χωρίς διακρίσεις ήρθε με τον νόμο 3192/1955 ίσα πολιτικά και λοιπά δικαιώματα στις γυναίκες, ο οποίος επέτρεπε τον διορισμό σε κάθε δημόσια υπηρεσία ακόμη και στρατιωτική, εκτός των μάχιμων θέσεων, χωρίς να εισάγει γενικά την αρχή στη ισότητα ανδρών και γυναικών στις μεταξύ τους σχέσεις ή προς το κράτος.

31. Όριο ηλικίας υπάρχει μόνο για την έναρξη του δικαιώματος ψήφου και είναι το 18ο έτος. Το δικαίωμα αυτό φθάνει ως το φυσικό τέλος του προσώπου.

Παράλληλα, η εκπαίδευση αυτή επηρεάζει και τα κέντρα που αποφασίζουν σε επίπεδο κρατικής εξουσίας για την συμμετοχή των υποψηφίων να επιλεγούν, επειδή τα κέντρα αυτά αποτελούνται από πρόσωπα που έχουν την σχετική ιδεολογική τοποθέτηση.

5. Καθεστωτικές αλλαγές και αντίκτυπος σε «χώρες υποδοχής»

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 συντελέστηκαν στις χώρες της Ανατολικής, λεγόμενης, Ευρώπης καθεστωτικές αλλαγές, κάποιες από τις οποίες συνοδεύτηκαν και από καταστρεπτικούς εμφύλιους ή εθνικούς πολέμους. Η αναστάτωση αυτή ανέτρεψε την μέχρι εκείνη τη στιγμή πολιτική, κρατική, οικονομική και κοινωνική σταθερότητα. Μεταξύ άλλων καταστροφών δημιούργησε κύματα προσφύγων προς τις άλλες χώρες, είτε γειτονικές προς τις εμπόλεμες είτε χώρες του δυτικού λεγόμενου κόσμου, δηλαδή χώρες καπιταλιστικής οικονομίας, οι οποίες θεωρούνται ως οικονομικά ευημερούσες.

Η ανυπαρξία κρατικής εξουσίας, η ανασφάλεια της αλλαγής όχι των προσώπων, αλλά των θεσμών στα κράτη, που έμειναν ανέπαφα από πόλεμο ή προήλθαν από τη διάλυση μεγαλύτερων κρατών, συνοδεύτηκαν από πολιτική διαφθορά, οικονομική ανέχεια και εν τέλει ανεργία. Ο απλός πολίτης δεν είχε πλέον από πού να κρατηθεί, σε οτιδήποτε να ελπίζει και πολύ λιγότερο να επενδύσει στο μέλλον. Μόνη ελπίδα η φυγή, αρχικά ως άμεση αντίδραση στον κίνδυνο του θανάτου από τις εμπόλεμες συρράξεις και στη συνέχεια ως μόνη λύση στην ανέχεια.

Οι πληθυσμοί μετακινήθηκαν αρχικά ως πολιτικοί πρόσφυγες και στη συνέχεια ως οικονομικοί μετανάστες. Η μετακίνηση τόσο στην πρώτη όσο και στην δεύτερη περίπτωση είχε μαζική μορφή και ήταν παράνομη σε σχέση με τις χώρες υποδοχής³². Οι μετακινούμενες μάζες δεν είχαν ταξιδιωτικά έγγραφα από τις χώρες προέλευσης ούτε άδεια εισόδου στην χώρα υποδοχής και πολύ λιγότερο είχαν χρήματα για να επιβιώσουν σ' αυτή. Αντίθετα, προέρχονταν από χώρες με διαφορετικό πολιτισμό, διαφορετική κοινωνική δομή, μιλούσαν διαφορετική γλώσσα και κάποιες φορές είχαν διαφορετική θρησκεία. Με όλες αυτές τις διαφορές τις περισσότερες φορές τους ήταν σχεδόν αδύνατο να εξασκήσουν το επάγγελμά τους είτε λόγω έλλειψης προσόντων στην χώρα υποδοχής, είτε λόγω άγνοιας της γλώσσας ή και της ανεργίας που το ίδιο το επάγγελμα αλλά και γενικά η χώρα υποδοχής αντιμετώπιζε.

Η πραγματική κατάσταση που διαμορφώθηκε στις χώρες υποδοχής ήταν διαφορετική, ανάλογα με τις ειδικές περιπτώσεις. Οι *πολιτικοί πρόσφυγες*

32. UNHOR, Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, «Προστατεύοντας τους Πρόσφυγες: ερωτήσεις & απαντήσεις», Έκδοση του τμήματος Ενημέρωσης Της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ Για Τους Πρόσφυγες, Αθήνα 1997, 19.

στριμώχτηκαν σε κέντρα υποδοχής³³, που ήταν προγραμματισμένα για το ένα τρίτο αυτών που δέχονταν πραγματικά, περιμένοντας την συνδρομή της κρατικής μηχανής μέχρι την αντιμετώπιση του προβλήματος τους, δηλαδή την διευκόλυνση τους για μετακίνηση στις χώρες του τελικού προορισμού τους. Οι *οικονομικοί μετανάστες*, αντίθετα, εγκαταστάθηκαν στην πόλη ή το χωριό μεταξύ των λοιπών πολιτών και άρχισαν την επομένη να αναζητούν εργασία, διότι ο στόχος τους ήταν η εγκατάσταση στο κράτος υποδοχής και όχι η προώθηση σε άλλο κράτος. Η οικονομική ανέχεια προκάλεσε το οικονομικό φαινόμενο της υποτίμησης της αξίας της εργασίας, αφού προσφορά εργασία υπήρχε σε οποιαδήποτε τιμή. Ο ανταγωνισμός προς την αξία της ντόπιας προσφερόμενης εργασίας ήταν καταστροφικός για την τελευταία. Η υπάρχουσα ανεργία εντάθηκε και μαζί με αυτή η δυσαρέσκεια των εντόπιων πληθυσμών κατά των μεταναστών.

6. Κοινωνικά φαινόμενα από την μετακίνηση των πληθυσμών

Την μετακίνηση μαζών στις αρχές του αιώνα έζησαν χώρες της Βόρειας ή της Νότιας Αμερικής και της Αυστραλίας. Απόλυτα συνυφασμένο με τις μαζικές μετακινήσεις οικονομικών μεταναστών ή προσφύγων στις χώρες υποδοχής είναι το φαινόμενο της αναταραχής των οικονομικών σχέσεων, όπως αυτές είναι γνωστές, το οποίο προκαλεί πάντοτε τα ίδια κοινωνικά φαινόμενα: ξάφνιασμα, αντίδραση προς ό,τι ξένο, συσπείρωση και ενδεχομένως ξενοφοβία και ρατσιστικά φαινόμενα.

Η Ελλάδα έζησε ως χώρα το ίδιο κοινωνικό και οικονομικό φαινόμενο δύο φορές μέσα στον 20ό αιώνα: την πρώτη με το κύμα των προσφύγων αρχικά από την Ρωσία μετά την κατάρρευση του τσαρικού καθεστώτος και λίγο αργότερα από την Τουρκία μετά την μικρασιατική καταστροφή και το δεύτερο με την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων των χωρών της ανατολικής Ευρώπης και το κύμα των ελληνικής καταγωγής οικονομικών προσφύγων μαζί με τους λοιπούς οικονομικούς μετανάστες ή πρόσφυγες άλλων εθνοτήτων από τις ίδιες χώρες.

Η άφιξη και αύξηση των πληθυσμών αυτών στην Ελλάδα, χώρα με ενιαίο πολιτισμό, γλώσσα και θρησκεία για το περισσότερο από το 93% του πληθυσμού δημιούργησε οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς κραδασμούς. Τους ίδιους κραδασμούς είχε δημιουργήσει και στις δεκαετίες '20, '30 η άφιξη των προσφύγων από την Μικρά Ασία. Η Ελλάδα είχε γεμίσει καταυλισμούς με αντίσκηνα για την στέγασή τους. Νέα χωριά και νέες πόλεις είχαν δημιουργηθεί. Νέα ήθη και έθιμα είχαν εμφανισθεί και η έκφραση «σαν πρόσφυγας» σήμαινε οικονομική δυσπραγία, ανασφάλεια και κοινωνικό περιθώριο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι πληθυσμοί αυτοί είχαν χαμηλότερο πολιτιστικό επίπεδο από τους

33. Εκτελεστική Επιτροπή του Προγράμματος του Ύπατου Αρμοστή, «Πολιτική της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τις Γυναίκες Πρόσφυγες», (UNHCR POLICY ON REFUGEE WOMEN), Αθήνα 1996, 7.

λοιπούς Έλληνες. Κάποιες φορές μάλιστα συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο. Ο κρατικός μηχανισμός αναγκάστηκε να προσαρμόσει τη νομοθεσία του για την αντιμετώπιση των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων αυτών των πληθυσμών.

Τα ίδια περίπου συνέβησαν και με την άφιξη των πληθυσμών από τις ανατολικές πρώην σοσιαλιστικές δημοκρατίες. Αρχικά, ήρθαν μεμονωμένα άτομα τα οποία αφομοιώθηκαν περισσότερο ή λιγότερο, κυρίως σε ειδικότητες με ζήτηση όπως οι μουσικοί. Στην Ελλάδα του '80 αυξήθηκαν οι δάσκαλοι μουσικής και τα ωδεία απέκτησαν νέο καλά καταρτισμένο προσωπικό. Παρόλα αυτά η υπερπροσφορά εργατικού δυναμικού, όχι αναγκαστικά ειδικευμένου και η αδυναμία απορρόφησης του δημιούργησε νέες κοινωνικές ανάγκες ακόμη και αντίστοιχα κινητοποίησε την νομοθετική μηχανή. Η νομοθεσία για τις άδειες παραμονής δεν επαρκούσε, πολύ περισσότερο η νομοθεσία για την πολιτογράφηση. Το πρόβλημα της επιβίωσης έπρεπε να το λύσουν μόνοι τους. Το πρώτο βήμα ήταν οι διευκολύνσεις για τη συμμετοχή τους στις λαϊκές αγορές, όπου αρχικά πουλούσαν προϊόντα που εισήγαγαν με ευεργετική δασμολόγηση από τις χώρες προέλευσης. Η αποδοχή των παιδιών στα σχολεία δημιουργούσε ένα άλλο πρόβλημα, το ίδιο και η κατάταξη των πολιτογραφημένων νέων στο στρατό. Όσο μεγαλύτερος ο αριθμός τους τόσο σοβαρότερο το πρόβλημα της επικοινωνίας για τους δασκάλους, τα άλλα παιδιά της τάξης ή τους αξιωματικούς του στρατεύματος.

Τα κοινωνικά δεδομένα αλλάζουν. Όλοι πρέπει να προσαρμοστούν. Τα αισθήματα κυμαίνονταν από φιλικά ως εχθρικά, με ενδιάμεσο την αδιαφορία, ανάλογα με την προσέγγιση, πρακτική ή θεωρητική, σε κάθε περίπτωση. Οι έντονες αντιδράσεις δεν άργησαν να έρθουν. Αυτοί οι άνθρωποι ήταν καλοί ή κακοί;

Κάποιοι μίσθωσαν διαμερίσματα και δεν πλήρωσαν τα μισθώματα, επειδή δεν είχαν χρήματα. Η αντίδραση μεγάλη. Γυναίκες μόνες δημιούργησαν σχέσεις με άνδρες, κάποιοι από αυτούς έγγαμοι, οι οποίοι άλλοτε διατήρησαν παράλληλο δεσμό, άλλοτε εγκατέλειψαν προσωρινά ή οριστικά τις συζύγους τους. Η αντίδραση επίσης μεγάλη. Κάποιοι πήραν δουλειές ευκαιριακές μισοτιμής. Όσοι τις έχασαν αντέδρασαν με αντιπάθεια. Οι ζητιάνοι αυξήθηκαν, όπως αυξήθηκαν και οι ξενόφωνοι πληθυσμοί, το ίδιο και οι παράνομα εκδιδόμενες γυναίκες³⁴ καθώς και τα κρούσματα ληστειών ή διαρρήξεων. Κάποιοι από τους πρόσφυγες εισέπραξαν σ' αυτές τις αντιδράσεις.

Τόσο οι πρόσφυγες όσο και άλλοι Έλληνες έκαναν λόγο για αυξανόμενο ρατσισμό. Έτσι είναι όντως; Η απάντηση από μέρος του «κόσμου» ήταν, ότι πρόκειται «για δικαιολογημένη αγανάκτηση». Επιχείρημα, η βοήθεια που κατά τα

34. E. Κορνάρου, A. Ρουμेलιώτου, «Η HIV λοίμωξη σε σχέση με τους μετακινούμενους πληθυσμούς. Το πρόβλημα των εκδιδόμενων γυναικών στην Ελλάδα», Ελληνικά Αρχεία AIDS 5 (1997), 380-385, από τις πρώτες καταγραφές σε επιστημονική έρευνα των μετακινούμενων και εκδιδόμενων γυναικών.

λοιπά προσφέρεται από ντόπιους, όχι μόνο ακτιβιστές, αλλά και από τον κάθε απλό πολίτη αρχικά σε υλικά αγαθά και τέλος σε φροντίδα και κέντρα υποδοχής προσφύγων ή αποκατάστασης³⁵, δεν προσφέρεται σε αναξιοπαθόντες ημεδαπούς.

Τι από όλα αυτά είναι πραγματικότητα; Όλα και τίποτε. Η Ελλάδα, όπως και όλες οι άλλες χώρες του καπιταλιστικού κόσμου είδαν την σύνθεση του πληθυσμού, την οικονομία τους, τις καθημερινές σχέσεις και τις δομές τους να αλλάζουν. Η αλλαγή αυτή δεν υπήρξε αποτέλεσμα της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής ανάγκης του πληθυσμού, αλλά ήρθε επειδή συνέβησαν και την επηρέασαν γεγονότα έξω από τη χώρα, για τα οποία οι πολίτες της δεν είχαν ούτε γνώση, ούτε σχέση ή ανάμειξη. Αυτή είναι σίγουρα η περίπτωση του πολιτισμικού, κοινωνικού και οικονομικού σοκ.

7. *Αύξηση της εγκληματικότητας, οργανωμένο έγκλημα, παγκοσμιοποίηση*

Η φτώχεια και η μετακίνηση των πληθυσμών που δημιουργήσε πρόσφυγες και οικονομικούς μετανάστες έφερε μαζί της και άλλα δεινά. Αφενός οι άγνοια, οι κακές συνθήκες διαβίωσης και αφετέρου η ανέχεια συνέτειναν στην αυξημένη κυρίως μεταξύ τους μετάδοση λοιμωδών νόσων, όπως η HIV/AIDS νόσος³⁶. Εντυπωσιακή ήταν η αύξηση της εγκληματικότητας, η οποία με τη σειρά της έφερε θησαυρούς στα θυλάκια του οργανωμένου εγκλήματος. Οι γυναίκες και τα παιδιά είναι τα κυριότερα θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης στο πλαίσιο ενός δικτύου, το οποίο αποφέρει τεράστια κέρδη στο οργανωμένο έγκλημα και σε ιδιώτες που δρουν ατομικά³⁷.

Οι εγκληματικές αυτές δραστηριότητες δημιουργούν νέα κοινωνικά δεδομένα. Η ιστορία του trafficking δεν είναι ίσως νέα στην παγκόσμια σκηνή είναι όμως νέα στην Ευρώπη, αφού χρονολογείται από την δεκαετία του '80, όταν αφορούσε γυναίκες και παιδιά από τις χώρες της Ασίας και της Αφρικής και συνεχίζει σήμερα με

35. *Θ. Παπαζήση*, Πρόσφυγες, σεξουαλική κακοποίηση γυναικών και κοριτσιών και κέντρα αποκατάστασης, Θεσσαλονικέων Πόλις, 8 (2001), 183 επ.

36. *Μ. Χίτη, Μ. Λελέκης*, «HIV και μετακινούμενοι πληθυσμοί», Ελληνικά Αρχεία AIDS 9 (2001), 15 επ., *Α. Νεστορίου, Ε. Κορνάρου, Γ. Λάζος, Α. Ρομελιώτου*, «Χρήση προφυλακτικού από μη δηλωμένες εκδιδόμενες γυναίκες», Ελληνικά Αρχεία AIDS 10 (2002), 45, πρβλ. και *Ι.Ε. Μπουτσικάκης, Γ. Σαρόγλου*, «Ο ταξιδιώτης με τη HIV λοίμωξη», Ελληνικά Αρχεία AIDS 9 (2001), 271-279, για τους κινδύνους γενικά κατά τη μετακίνηση.

37. Οι γυναίκες και τα παιδιά, από εξαθλιωμένες οικονομικά χώρες με διεφθαρμένα από την κατάρρευση των δομών και την κρατική ατιμωρησία συστήματα, μηχανισμούς και πρόσωπα, παραπλανώμενοι «αιχμαλωτίζονται», γίνονται κτήμα κάποιων, που ασκούν ως επαγγελματική δραστηριότητα την προστασία και στη συνέχεια τίθενται σε «λειτουργία» ως μηχανήματα που παράγουν χρήμα, είτε μέσω της επαιτείας είτε μέσω της πορνείας. Οι νέες γυναίκες προωθούνται στην πορνεία, ενώ τα παιδιά μπορεί να περάσουν και από το στάδιο στη επαιτείας πριν καταλήξουν και αυτά στην πορνεία για πελάτες με ειδικά γούστα.

γυναίκες και παιδιά από τις γειτονικές με τις ευρωπαϊκές χώρες - καταναλωτές³⁸. Τα δεδομένα είναι και πάλι άλλα. Συνήθως γίνεται λόγος για αύξηση της πορνείας. Στην πραγματικότητα πρόκειται για νέα μορφή δουλείας, της δουλείας που καταργήθηκε με τη Σύμβαση της Γενεύης του 1926³⁹ από την Κοινωνία των Εθνών. Μιας κατάργησης που επαναλαμβάνεται συνέχεια σε όλες τις σύγχρονες συμβάσεις ή πρωτόκολλα μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο⁴⁰. Στην πραγματικότητα πρόκειται για σύλληψη και απόκτηση δικαιώματος ιδιοκτησίας σε πρόσωπα, τα οποία κατεχόμενα από αφέλεια, απειρία ή έλλειψη γνώσης της πραγματικής κατάστασης, στην οποία πηγαίνουν να μπλέξουν. Τα πρόσωπα αυτά συμφωνούν να μετακινηθούν προς εύπορες θεωρούμενες χώρες, πιστεύοντας ότι θα εργασθούν ή έστω και ότι θα εκδίδονται, θεωρώντας πάντα ότι θα έχουν δικαίωμα επιλογής της απασχόλησης, της διαπραγμάτευσης του μισθού και δικαίωμα καταγγελίας της σχέσης εργασίας. Το αποτέλεσμα είναι πάντα τραγικό για τα ίδια τα πρόσωπα, όταν είναι ενήλικα και ακόμη τραγικότερο όταν είναι ανήλικα, τις φορές που καταφέρνουν να επιζήσουν. Κάποιες φορές δεν έχουν αιχμαλωτισθεί με παραπλάνηση από τους traffickers, αλλά έχουν πωληθεί από μέλη της οικογένειάς τους (σύζυγο ή πατέρα).

Στις χώρες προορισμού υπάρχει γενική άγνοια για την πραγματική κατάσταση αυτών των προσώπων. Η κοινωνία των πολιτών στις χώρες προέλευσης έχει σοβαρότερα προβλήματα να ασχοληθεί, όπως η καθημερινή επιβίωση, ενώ η κοινωνία των πολιτών στις χώρες προορισμού, όταν δεν αδιαφορεί, έχει παντελή άγνοια της πραγματικής διάστασης του προβλήματος. Οι χρήστες και όταν γνωρίζουν αδιαφορούν, αφού σε μια καταναλωτική οικονομία ό,τι έχει τιμή και πουλιέται μπορεί να αγορασθεί, από όποιον έχει να πληρώσει και αυτό είναι θεμιτό κατ' αρχήν.

Οι νόμοι της αγοράς και της ζήτησης δημιουργούν το φαινόμενο της σεξουαλικής εκμετάλλευσης, που μαζί με την πώληση όπλων και ναρκωτικών, συνιστούν τις κύριες δραστηριότητες του οργανωμένου εγκλήματος⁴¹. Η ελευθερία της αγοράς αποτελεί βασική αρχή της ελεύθερης οικονομίας και τη βάση των κοινωνικών συστημάτων στις δημοκρατικές χώρες του δυτικού κόσμου. Το ερώτημα όμως είναι, αν ως ελεύθερη αγορά εννοούμε και την αγοραπωλησία της

38. Θ. Παπαζήση, ό.π., 179 επ.

39. Στο άρθρο 1 της Σύμβασης ορίζεται ότι «η δουλεία είναι η κατάσταση ατόμου υποκειμένου εις τας περί δικαίου της ιδιοκτησίας αρχάς ή τινας εξ αυτών».

40. Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, όπως τροποποιήθηκε με το Πρωτόκολλο αρ. 11, Ρώμη 4.6.1950, άρθρο 4.

41. Ενδεικτικά, Θ. Παπαζήση, «Προσωπικότητα και Παγκοσμιοποίηση: ο σεβασμός του σώματος, της υγείας και της ζωής ως παραδοσιακά παγκόσμιες και διαχρονικές έννοιες», σε «Το Δίκαιο μπροστά στην πρόκληση της Παγκοσμιοποίησης», πρακτικά συνεδρίου, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2002, 375 επ.

χρήσης προσώπων. Όταν οι δραστηριότητες αυτές εκφεύγουν και συντελούνται εγκληματικές πράξεις του κοινού ποινικού δικαίου, η κοινωνία των πολιτών ξεσηκώνεται και ζητά την παραδειγματική τιμωρία των υπαιτίων. Μέχρι τότε, όμως, οι εγκληματικές πράξεις εξακολουθούν να τελούνται ασταμάτητα.

8. Αντιδράσεις της κοινωνίας των πολιτών στις χώρες υποδοχής

Στις χώρες υποδοχής η αντίδραση της κοινωνίας των πολιτών μετά το πρώτο ξάφνιασμα ήταν άμεση. Οι κοινωνίες αυτές, τόσο η ελληνική όσο και οι άλλες, ήταν ήδη ευαισθητοποιημένες σε θέματα παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μειονεκτούντων ατόμων και ευπαθών ομάδων πληθυσμού. Κάποιες είχαν ήδη τις αναγκαίες δομές στο πλαίσιο του κοινωνικού κράτους ή των μη κυβερνητικών οργανώσεων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των προσώπων αυτών. Όπου δεν υπήρχαν οι αναγκαίοι φορείς υπήρχε η δυνατότητα να δημιουργηθούν και όταν χρειάστηκε δημιουργήθηκαν. Κέντρα υποδοχής προσφύγων, κρατικά ή στο πλαίσιο ή κυβερνητικών οργανώσεων, αλλά και κέντρα αποκατάστασης θυμάτων βασανιστηρίων ή άλλης υποστήριξης, ιατρικής ή κοινωνικής, δραστηριοποιήθηκαν⁴².

Το φαινόμενο όμως αυτό δεν μπορεί να σηματοδοτεί παρά μόνο μεταβατική περίοδο στην κοινωνία των πολιτών, μέχρι την ένταξη των πληθυσμών αυτών στις κοινωνικές δομές των χωρών υποδοχής ή τον επαναπατρισμό τους. *Η κοινωνία των πολιτών δεν αντικαθιστά το κράτος.* Ως έκφραση της ενεργού συμμετοχής των πολιτών στα κοινωνικά δρώμενα καλείται να παίζει το ρόλο που απαιτούν οι περιστάσεις. Όταν οι οικονομικές και κοινωνικές δομές λειτουργήσουν ο ρόλος αυτός θα έχει επιτελεσθεί.

9. Επίλογος

Η κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης σήμανε το τέλος μιας ιστορικής περιόδου, που διήρκεσε περισσότερα από εβδομήντα χρόνια και την αρχή μιας νέας. Η νέα περίοδος χαρακτηρίζεται από ομοιότητα οικονομικών φαινομένων και ευκολία της αγοράς. Το πολιτιστικό, οικονομικό και κοινωνικό αυτό φαινόμενο ονομάστηκε *παγκοσμιοποίηση* και έτυχε τεράστιας συζήτησης πολιτικής, επιστημονικής και άλλης σε όλες τις χώρες και σε όλους τους τόνους. Η πραγματικότητα που συνδέεται με αυτό δεν είναι ακόμη σαφής.

Σίγουρο είναι ένα, οι δομές που γνωρίζαμε αλλάζουν και μαζί με αυτές και η κοινωνική πραγματικότητα που γνωρίζαμε. Το αποτέλεσμα θα το μάθουμε.

42. Θ. Παπαζήση, Πρόσφυγες, κ.λπ., Θεσσαλονικέων Πόλις, 8 (2001), 183 επ.